

**ULRICH, BRIAN, ARABS IN THE EARLY ISLAMIC EMPIRE:  
EXPLORING AL-AZD TRIBAL IDENTITY  
(EDINBURGH: EDINBURGH UNIVERSITY PRESS, 2019)**

**ÖZNR ÖZDEMİR**

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi  
Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye

Res. Asst. Dr., Sakarya University Theology Faculty, Islamic History and Art, Islamic History  
Department, Sakarya, Turkey

**oznurozdemir@sakarya.edu.tr**

orcid.org/0000-0003-2379-538X

**MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION**

**Makale Türü /Article Types:** Kitap Değerlendirmesi / Book Review

**Geliş Tarihi /Received:** 19 Ocak 2021

**Kabul Tarihi/Accepted:** 23 Mart 2021

**Yayın Tarihi/Published:** 30 Haziran 2021

**ATIF/CITE AS:**

Özdemir, Öznur, "Ulrich, Brian, Arabs in the Early Islamic Empire: Exploring Al-Azd Tribal Identity  
(Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019)", *Hitit İlahiyat Dergisi*,  
(Haziran/ June 2021) 20/1: 467-474

**İNTİHAL/PLAGIARISM:**

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,  
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

**Ulrich, Brian, *Arabs in the Early Islamic Empire: Exploring Al-Azd Tribal Identity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019)**

**Abstract**

This book, which has been prepared on one of the Arab tribes al-Azd, and consists of an introduction and five chapters, is based on Brian Ulrich's dissertation (2008) at the University of Wisconsin. The main argument is that "al-Azd" identity existed from pre-Islamic times into the Abbasid period. However, the meaning of that identity had been changed in various periods and places. In his study, the author tried to understand the events in a certain period of Islamic history through the Azd tribe and discussed the political and social aspects of the Azd tribe in these events. The method that should be considered as the most original side of the study, is the tribe has been regarded as a form of identity. The conclusion he reached with this method is, there had been a more effective continuity between the tribal identity and social structure in Arab society. In this review, the author's plan, the sources, the limits of the study will be discussed.

**Keywords:** Islamic History, Arab Tribes, Azd, Early Islamic Empire, Brian Ulrich

**Öz**

Arap kabilelerinden Ezd'i konu edinerek hazırlanmış, Brian Ulrich'in Wisconsin Üniversitesi'nde tamamlamış olduğu doktora tezine (2008) dayanan bu kitabının temel argümanı farklı zaman ve mekanlarda, farklı anlamlar kazansa da "el-Ezd" kimliğinin İslam öncesi dönemlerden Abbâsî dönemine kadar var olmasıdır. Yazar eserinde İslam tarihinin belirli bir döneminde olan olayları Ezd kabilesi üzerinden anlamaya çalışmış ve bu olaylarda Ezd kabilesinin siyasi ve sosyal yönünü tartışmıştır. Öne çıkan en önemli yaklaşımı ve farklı sayılabilecek metodu ise kabileyi bir kimlik biçimi olarak ele almasıdır. Bu doğrultuda ulaştığı sonuç, Abbâsîlere uzanan Arap toplumunda kabile kimliği ile sosyal yapı arasında zannedilenden daha etkili bir sürekliliğin var olduğudur. Bu tanıtım yazısında yazarın konuyu ele alış biçimi, başvurduğu kaynaklar, çalışmanın sınırlılıkları ve çalışmanın genel değerlendirilmesi yer alacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Tarihi, Arap Kabileleri, Ezd, Brian Ulrich, İlk İslami Devletler

Arap kabilelerinden Ezd'i konu edinerek hazırlanmış, giriş ve beş bölümden oluşan bu eser, Brian Ulrich'in Wisconsin Üniversitesi'nde tamamlamış olduğu doktora tezine (2008) dayanmaktadır. Halen Shippensburg Üniversitesi Tarih Bölümü'nde akademik görevine devam etmekte olan Ulrich'in diğer çalışmaları da erken dönem İslam tarihi, Arap kabile tarihi ve Orta Doğu politik-sosyal-dini ilişkiler gibi konular üzerinedir. Ezd kabilesini ele aldığı bu kitabının temel argümanı farklı zaman ve mekânlarda, farklı anlamlar kazansa da "el-Ezd" kimliğinin İslam öncesi dönemlerden Abbâsî dönemine kadar var olmasıdır. Yazar eserinde İslam tarihinin belirli bir döneminde olan olayları Ezd kabilesi üzerinden anlamaya çalışmış ve bu olaylarda Ezd kabilesinin siyasi ve sosyal yönünü tartışmıştır. Öne çıkan en önemli yaklaşımı ve farklı sayılabilecek metodu ise kabileyi bir kimlik biçimi olarak ele almasıdır. Bu kimliğin zaman içinde kabilenin kökenini tarihe dayandırılarak gün yüzüne çıkarıldığı görüşündedir. Elbette, bu kimlik inşa sürecinde dönemin siyasi ve sosyal yapısı ile Ezd kabilesinin bu yapı içindeki yeri etkili olmuştur. Bu sebeple de kitap, belirli bir zaman dilimi içinde Ezd kabilesinin de müdahil olduğu siyasi ve sosyal olayları konu edinmiştir. Bu tanıtım yazısında yazarın konuyu ele alış biçimi, başvurduğu kaynaklar, çalışmanın sınırlılıkları ve çalışmanın genel değerlendirilmesi yer alacaktır.

Yazar, öncelikle konu hakkındaki birincil kaynakları ve ardından modern çalışmaları değerlendirdiği bir literatür kısmına yer vermiştir. Birincil kaynaklarda Ezd kabilesinin nasıl tanımlandığına değinirken bu kaynakların etkileşimine de vurgu yaptığı görülmektedir. (s.6) Bu kaynakların müelliflerinden öne çıkanlar İbnü'l-Kelbi (ö. 204/819), İbn Hişâm (ö. 218/833), Ezdî (ö. 334/945), İbn Hazm (ö. 456/1064) ve elbette ki büyük ölçüde Belâzürî (ö. 279/892) ile Taberî'dir (ö. 310/923). Yazar şiirin, Arap toplumu anlamaya yardımcı olan önemli bir kaynak olduğunu söylemekle birlikte İslam öncesi döneme ait şiirlerin çoğunlukla yarımada'nın kuzeyinde yoğunlaştığına ve Ezd'e ait materyalin oldukça sınırlı olduğuna vurgu yapmış (s.11), bu sebeple çalışmada başvurulamayan bir alan olduğunu ifade etmiştir. Yazar, Ezd kabilesinin, özellikle ikinci cildinde yoğun olarak yer aldığı bir kaynağa da sık sık başvurmuştur. Türkçe "Utûbî" olarak referans verilmiş olan<sup>1</sup> fakat literatürde sık karşılaşılmayan bu isim, "al-Awtabî, Salima b. Müslim" ve eseri de *al-Ansâb* olarak yazılmıştır ve yazar her geçtiği yerde ps- (pseudo) ekini eklemiştir. Bu ek, yazarında şüphe duyulan kaynakları belirtmek için kullanılmaktadır. Yazar, bu eserin muhtemelen miladi 9. yüzyıldan Ummanlı

<sup>1</sup> Orhan Ateş, "İmam Ebu Şa'sa Cabir b. Zeyd ve İbadiyye Fırkası İçindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 58-84.

bir yazara ait olduğunu belirtmekle birlikte, büyük ölçüde Ezd hakkında bilgiler içermesine karşın tek bir kabileye ait bir eser olmadığı yönündeki görüşe yer vermiştir. (s.10)

Çalışma boyunca birincil eserlerin yanında modern kaynaklara da sıklıkla atıfta bulunulduğu görülmektedir. Modern kaynakların değerlendirmesinde öne çıkan ise yazarın bu çalışmalarda tarihçilerin çoğunlukla Arap toplumundaki kabile yapısını anlamaya çalıştıkları şeklindeki yorumudur. Yazar, eser boyunca bu kaynaklara atıfta bulunmakla birlikte yer yer artı ve eksi yönlerine işaret etmiştir. Örneğin *Encyclopedia of Islam*'da yer alan Strenziok'un kaleme aldığı "Azd" maddesinin<sup>2</sup> eksik yönlerini dile getirmiştir. (s. 34) Strenziok'un bu çalışmasında, Ezd kabilesi, kabile içi ayrımlara dikkat edilmeden genelleştirmelere gidilerek verilmiştir. Kabilenin çoğunluğunun dokumacılıkla uğraştığı söylenmiştir ancak Ulrich buna itiraz ederek o dönemde dokumacılıkla uğraşan önemli miktarda köle olduğu için kabileye atfedilen bu mesleğin onları küçük göstermek isteyen düşmanları sebebiyle olduğunu ifade etmiştir. (s. 36) Bu örnekten hareketle, kendisi bu gibi çalışmalardan farklı olarak kabileyi bir kimlik olarak ele almıştır. Daha açık bir ifade ile Ezd kabilesi için genelleştirmelere başvurmadan, farklı dönemlerde kabilenin Arap toplumundaki siyasi ve sosyal etkinliğini araştırarak kabile kimliğinin inşa sürecinin izini sürmüştür. Ayrıca, kabilenin tarihinden hikâyelere başvurmak suretiyle Ezd kimliğinin nasıl, ne şekilde ve daha çok hangi dönemde inşa edildiğini göstermeye çalışmıştır. Örneğin kabilenin etkinliğinin arttığı Emevîlerin ilk döneminin, İslam öncesi dönemden birçok hikâyenin aktarılacak suretiyle kabile kimliğinin inşa sürecinin önemli bir aşaması olduğunu altını çizmiştir. (s. 217)

Arap toplumunda kabileyi temele alan böyle bir eserde neden Ezd kabilesinin seçildiğinin de kitapta detaylı şekilde açıklandığı görülmektedir. Öncelikle, bu kabile hem Arap yarımadasının güneydoğusunda bulunan Umman bölgesinden hem de güneybatısında bulunan Sarat Dağları'ndan toplulukları kapsadığı için bu iki bölgenin karşılaştırılmasına imkân vermektedir. İkinci olarak, söz konusu kabile hilafetin ilk yıllarındaki kritik olaylarda ve doğu fetihlerinde önemli rol oynamıştır. Son olarak, Abbâsî dönemine değin el-Ezd nisbesini kullanan şahsiyetlerin kaynaklarda yer alması sayesinde Ezd kimliği hakkında ulaşılabilecek materyalin zenginliğidir. (s. 12-13)

<sup>2</sup> Gert Strenziok, "Azd", *Encyclopaedia of Islam* (Erişim: 04 Aralık 2020).

Yazar, kitabın bölümlerini oluştururken kronolojiye bağlı kalmaya çalışmıştır. Birinci bölümde, Ezd kimliğini İslam öncesi dönemlerde arayarak İslam'ın arifesinde ve İslam devletinin şekillenişinde Ezd'in rolünü ele almıştır. Bu metot ikinci bölümde de devam etmiştir ancak yazar, bu bölümde Basra ve Kûfe gibi Irak'ta kurulan garnizon şehirlerde kabilenin ve kabileden önemli isimlerin oluşturduğu etkiye yoğunlaşmıştır. Üçüncü bölümde, miladi 8. yüzyılın en önemli Ezdî ailesi olarak tanımladığı Mühellebîleri ele almıştır ve bu bölümle bir sonraki bölümde Emevî valisi Haccâc'ın etkisiyle bu ailenin siyasi olaylardaki rolü irdelenmiştir. Beşinci ve son bölümde ise Ezd'in erken Abbâsî dönemindeki rolü el-Cezire bölgesi üzerinden incelenmiş ve Abbâsî dönemi boyunca farklı halifeler döneminde Ezd'in yer aldığı olaylara yer verilmiştir.

Anlatımında geniş bir zaman dilimini kapsayan Ulrich, zaman zaman anakronizme de dikkat çekmiştir. Örneğin bir yerde mevlâ/mevâlî kullanımının anakronik olduğunu ve İslam öncesi Arap toplumunda mevâlî kelimesinin şahıslardan ziyade topluluğu nitelmesi gerektiğini ifade etmiştir. (s. 43) Hâlbuki bu kavramın gerek İslam öncesinde gerekse sonrasında oldukça geniş anlamları kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ulrich'in anakronizm problemine karşı temkinli olduğu, bu kavramı birçok yerde (s. 68,81,117 gibi) zikretmesinden anlaşılmaktadır. Hatta bir yerde, bir kaynaktan bahsederken Şîî yerine Ali taraftarı (*pro-Alid*) kullanımını tercih ettiği görülmektedir ancak Arap toplumunun farklı dönemlerinde ve farklı bölgelerinde çok çeşitli anlamlandırmalara rastlanabildiği için mevâlî kelimesinin bu kullanımın anakronik olarak nitelenmiş olması yanlış bir hüküm olabilir.

Kitapta İslamiyet'in ilk dönemlerinde özellikle doğuya doğru olan yayılma politikası da yine Ezd üzerinden incelenmiştir. İslam fetihlerinin kabileleri etkileyen iki yönünün; garnizon şehirlere yerleşim ve fetihlere katılan kabilelerin ekonomik durumlarındaki değişimin de özellikle altının çizildiği görülmektedir. (s. 70) İlerleyen bölümlerde ise Ezd'in doğuya doğru yayılmada etkin rol oynadığı fakat bunun ticari kaygılarla yapıldığı şeklinde bir görüşe yer verilmiştir. Ulrich, onların bölgeye ticari kaygılarla gelmediği, gelişlerinin bir avantajı olarak ekonomik kazanç sağladıkları görüşünde olduğunu belirtmiştir. (s. 172-173) Diğer taraftan, giderek gelişen ve toprak bakımından büyüyen İslam devletinde kabilenin merkezi yönetimle ilişkisini de anlamaya çalışmıştır. Bu konuda özellikle Emevîlerin ilk döneminde Ezd'in Emevî yönetimine müttefik olarak hareket ettiği ifade edilmiştir. (s. 83) Yine Emevîlerin ilerleyen dönemlerinde Ezd'in bir kolu olan Mühellebîlerin siyasi etkinliğinin ele alındığı bölümde Emevîlerin kabile politikasının tartışıldığı ve yazarın da yeri geldikçe kendi görüşünü veya yakın olduğu görüşü ifade ettiği görülmektedir. Özellikle

Süleyman b. Abdülmelik döneminde Mühellebîlerin edindiği prestijli konumu “Abdülmelik için Haccâc ne idiye, Süleyman için Yezid (b. Mühelleb) oydu” ifadesi ile ortaya koymuştur. (s. 139-140). Ayrıca “Horasan’da Ezd” başlıklı bölümde kabilelerin Horasan’a yerleştirilmesinin bir göç değil, devlet politikası olduğunun altını çizmiştir. (s. 180-181) Ezd’in Horasan’da ve dolayısıyla Abbâsî ihtilâlinde etkinlikleri ile ilgili bölümlerde birincil kaynakların verdiği rivayetlerin yanında Shaban, Agha gibi Abbâsî ihtilâli dolayısıyla konuyu ele alan tarihçilerin verdikleri yorumları da tartışmaya açmaktadır. (s. 135) Musul veya el-Cezire bölgesinde Ezd’in varlığının ele alındığı bölümde ise yazar, önemli bir görüşü ile öne çıkmaktadır. Ona göre Abbâsîler, iktidara gelirken oluşturdukları tahribatı, etkin Arap kabilelerine siyasi roller vererek tamir etmeye çalışmışlardır. Bu görüşü sunduğu yerde dikkat çekici olarak “shaykhly families” tanımını kullanmıştır. Bununla kastettiği kitle tam açıklanamamakla birlikte Arap sosyal yapısında lider anlamında olan “Şeyh”in idaresi altında olan etkin aileler olmalıdır.

Yazarın kitabında tablolara çok az yer verdiği görülmektedir. Bu tabloların da yalnızca Ezd’in alt kollarını göstermekte olduğu söylenebilir. (ör. s. 30, 35) Hâlbuki böyle bir eserde Arap toplumunda etkin olan ve hatta Kuzey-Güney Arapları şeklinde bir ayırımın yaygınlaştığı kabilelerin genel bir anlatımı yapıp, aralarındaki ilişkiler gösterilip, Ezd’in konumuna işaret edilip ardından buna uygun tablolular bir anlatım verilebilirdi.

Ezd’i merkeze alarak İslam öncesi dönemden Abbâsîlere kadar değişen toplum yapısının incelendiği bu eserde, çalışmanın odak noktalarından birinin kabile bağlılığının önemini devlet ve toplum biçiminin zeminine oturtma olduğu ifade edilmiştir. (s. 215) Bu doğrultuda böyle bir eser için Ezd kabilesinin “case study/örnek çalışma” olarak seçildiği söylenebilir. Böylece yazarın kullandığı metot İslam tarihinde etkin olan diğer kabileler için de kullanılarak benzer çalışmalar üretilebilir. Yazar bu konuda daha fazla, özellikle de farklı disiplinlerden yararlanarak yapılacak çalışmaların gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları da şüphesiz bu interdisipliner bakış açısının (Ezd’in ve diğer kabilelerin ekonomik yönü gibi) sağlayacağı analizlerdir. Yazar bu sınırlılığı ve yeni çalışmalar için önerileri sonuç bölümünde kısa da olsa ifade etmiştir. (s. 218)

Yazarın anlatımının oldukça anlaşılır, kullandığı dilin akıcı olduğu söylenebilir. Fakat her ne kadar akıcı bir dil, sistematik bir metot kullanmış olsa da 2. bölümden 4. bölüme doğru konuyu takip zorlaşmaktadır. Yazar da verdiği ara başlıklarla bu zorluğu yenmeye çalışmış görünmektedir. Önemli

bilgileri ve bazen de kendi düşüncesini bu başlıklarının hemen altında ortaya koymuştur. Oldukça kısa bir sonuç bölümüne karşın uzunca bir indeks ve geniş bir bibliyografya sunulmuştur. Burada da gözlemlenebileceği üzere yazar birincil kaynaklar kadar ikincil kaynaklara da başvurmuştur. Zaten kitapta da çoğunlukla modern dönem tarihçilerinin yorumlarının tartışmaya açıldığı ve yazarın da bunlar arasından kendi görüşüne uygun olanı belirttiği görülmektedir. Bu kitapta Ulrich, İslam öncesi dönemden Abbâsî dönemine kadar “Ezdoğullarının” izini sürmüştür. Konuyu ele alış biçimi, temele Ezd kabilesini yerleştirip tüm zaman ve olaylarda onların yer aldığı rivayetleri bulmak ve değerlendirmektir. Bu metotla yürüttüğü çalışmasıyla kabile kimliği ile sosyal yapı arasında zannedilenden daha etkili bir sürekliliğin var olduğu sonucuna ulaşmıştır.

İslam tarihinin tematik bir metotla ele alındığı böyle bir çalışma, gerek sunduğu yöntem gerekse içerdiği bilgiler sebebi ile bu konuda araştırma yapanların başvurması gereken önemli bir eserdir. Ancak önemle belirtilmelidir ki Arap toplumundan kabile yapısını, kabileler içinden de Ezd’i temele alan bu çalışmayla kabile yapısının bütünüyle anlaşılması beklenemez. Kitap, sistematik anlatımı, sınırlılıkları ve bölüm sonlarında ulaşılan sonuçların düzenli olarak verilmesi bakımından bir tez çalışması olduğunu iyi şekilde yansıtmaktadır. Burada belirtilmesi gerekir ki Ulrich’in tezinde seçtiği başlık *Constructing al-Azd: Tribal Identity and Society in the Early Islamic Centuries* olmasına karşın, kitap için seçilen *Arabs in the Early Islamic Empire* şeklindeki ana başlık, okurun daha geniş bir konu beklentisine girmesine neden olabilir. Fakat verilen alt başlıkla eserde yalnızca Ezd kabilesinin inceleneceği belirtilmiştir. Ulrich’in bu çalışması mikro ölçekte detaylı bir çalışmanın ürünüdür. Daha önceki çalışmalarda kabile kimliği ve kimliğin oluşum süreci gerektiği gibi ele alınmadığı için bu kitap alanında bir ilktir ve içerdiği bilgiler yönünden olmasa da metot bakımından önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

## Kaynakça

- Ateş, Orhan. "İmam Ebu Şa'sa Cabir b. Zeyd ve İbadiyye Fırkası İçindeki Yeri». *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 58-84.
- Strenziok, Gert. "Azd". *Encyclopaedia of Islam* (2. Edisyon). ed. P. Bearman vd. Erişim 04 Aralık 2020. [https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/azd-SIM\\_0946](https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/azd-SIM_0946).